

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 398:316.334.55

ТОПОС «СЕЛО РОМАНІВКА» З ПОЗИЦІЇ НАУКОВОЇ ТА ФОЛЬКЛОРНОЇ НАРАЦІЇ ТАДЕЯ РИЛЬСЬКОГО

Белюга Т.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті автор окреслює середовище становлення фольклористичних інтересів Т. Рильського. Увага зосереджується на його особистій нарративній компетентності як актанта фольклору села Романівки. Рильський виступає фіксатором та ретранслятором народної творчості. Досліджено підвалини системного вивчення сільського ареалу фольклорного текстотворення. Розглянуто категорію «топос» як інструмент фольклорної комунікації.

Ключові слова: фольклор, топос, ретрансляція, родина Рильських, село Романівка.

У сучасному світі повсякчас виникає потреба в ретельному осмисленні національних наукових доробків, що сприяло б їх об'єктивізації та адекватному поцінуванню всього спектру фольклорного надбання, зокрема в традиції села. Тому осереддям нашого дослідження є **актуальна проблема** – створення комплексного дослідження фольклорного топосу села як окремої системи передавання традиційних смислів. **Предметом** нашого зацікавлення є осягнення на конкретному прикладі трансмісійних механізмів передачі та засвоєння народних знань через призму нарративної компетентності Тадея Рильського як актанта, фіксатора та ретранслятора фольклору села Романівки.

Отже, головною **ціллю статті** є дослідження топосу «села Романівки» в контексті діяльності головного актанта селянської фольклорної аудиторії Т. Рильського.

Виділення невирішених раніше проблем. Незважаючи на те, що категорією «топос» повсякчас послуговуються літературознавці, вона не є досить поширеною у фольклористичних шуканнях. Відповідно, перед нами стоїть необхідність надати теоретичне обґрунтування категорії «топос» у фольклористиці. Адже саме тут вона може поставати інструментом фольклорної комунікації та корисним способом вивчення процесу розгортання традиційних смислів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням трансмісії фольклорної традиції займається Грица С.Й. Аналізом фольклористичної спадщини села Романівки цікавляться Городоцька О.І., Пазяк М.Н., Салтовська Н.В., Івановська О.І., Агеева В.П.

Виклад основного матеріалу. Топос – це дво-сична комунікативна відкрита система, що закріплена на рівні конвенційності смислів між адресатом та адресантом. На сьогодні поняття *топос* охоплює спільні сюжети, мовленнєві формули, ба більше, постулюється як елемент художнього простору тексту. Отож, топос використовується як наукове поняття на позначення царини колективної свідомості, поетики безсвідомого.

Фольклорний топос «село Романівка» – це така комунікативна категорія, яка об'єднує усі види

фольклорної діяльності: топос «хронографії», тобто опис часу; топос селянина – носія фольклорної пам'яті, комуніканта – дає уявлення про нарративну потенцію актантів та ретрансляторів фольклорних одиниць. Зважаючи на останній аспект, ми зосередимо нашу увагу на родині Рильських, які виявляються найбільш ключовими актантами фольклору села Романівки.

Починаючи від перших згадок про «гніздо», «дідищу» Рильських – село Рильське поблизу нинішньої Рави Руської (згадки датовані XVI ст.) – чітким пунктиром простежується участь синів цієї визначної шляхетської родини у багатьох історичних подіях свого часу. Триумф і крах Речі Посполитої, перипетії Люблінської та Берестейської уній, трагічні події у дні Коліївщини – у багатьох документах згадуються тут Рильські. Духовна спадкоємність мужніх шляхетних людей. Родовід, яким так гордився всупереч «пролетарським» вимогам радянських догматів найвидатніший син цього роду – поет і вчений, одна з найяскравіших зірок на мистецькому небосхилі України XX століття. Як легенду передавали у родині розповідь про пригоди у дні Коліївщини прапрадіда Ромуальда Рильського, на той час учня базиліанського училища в Умані.

Постать Тадея Розеславовича Рильського (1841–1902) – фольклориста, економіста, педагога, історика українського права, члена Старої Громади, учасника українського національного руху другої половини XIX століття, на жаль, вітчизняною гуманітаристикою вивчалася досить мляво, побіжно щодо вивчення окремої наукової проблеми, у розвиток якої було покладено його міркування чи наукові концепції. Здебільшого персоналія Т. Рильського висвітлювалася у сув'язі з представленням біографічних відомостей про його талановитого сина – Максима Тадейовича Рильського.

Зацікавлення його науковим набутком актуалізувалося останнім часом, коли світ побачило перевидання найбільш відомих праць ученого, частково його епістолярна спадщина та передрук деяких документів та спогадів соратників ученого. Наукове керівництво цим важливим проектом здійснила українська фольклористка Надія

Пазяк, їй ми завдячуємо і за змістовну наукову вступну статтю до збірника, і за наукові коментарі [2]. Прикметно, що лише на двадцять третьому році української незалежності, зусиллями сподвижників української ідеї – фольклористами та спадкоємцями ученого – було оприлюднено матеріали, які не міг побачити читач за часів радянського тоталітаризму.

Не зупиняючись детально на огляді життєвих віх ученого-народознавця (див. вступну статтю Н. Пазяк), окреслимо пунктирно середовище формування фольклористичних інтересів Т. Рильського, кола його спілкування та співпраці.

Із рукописного зошита, який потрапив нам до рук від мешканців с. Романівки і належить романівчанину М. Яковчуку, який за свідченнями мешканців цього села працював у Романівській школі учителем історії у 50–60 рр. ХХ століття і, судячи з тематики його записів, збирав фольклорні тексти, фіксував народні знання про цілющі властивості трав, накопичував інформацію про народну кулінарію, прикраси, національний стрій, а також вів літопис свого села, ми дізналися цікаву інформацію про Т. Рильського. Так, дослідник-аматор пише: «В 1844 році Приблужевський вигідно продав Романівку Федору Рильському. В селі нараховувалось 304 чоловіки населення. Прямих виступів села проти поміщиків Рильських не було. Тадей Рильський був відомий культурно-громадський діяч, з селянами поводився найбільш людяно. За свою працю на поміщицькому полі селяни одержували більшу платню, ніж у інших селах. Сім'я Рильських була близькою до селян. Сам Тадей Рильський був одружений з селянською дівчиною <...> Чуприною, яка мала багато родичів». Безперечно, що джерелом зафіксованої інформації були спомини од-носельців, які мали особистий досвід спілкування з Рильськими чи пам'ятали оповіді, почуті від своїх родичів чи близьких, котрі контактували з членами родини Рильських. За свідчення романівчан: «Тадей Рильський завжди після жнив організовував народні гуляння, запрошував їх співати українських пісень. Завжди проявляв піклування про школу, часто бесідував з сільськими дітьми, вчив їх грамоти. Мав велику бібліотеку, він охоче читав селянам книги».

Такі «приятельські стосунки з селянами, – як зауважує Н. Салтовська, – відвідування їхніх домівок... не задовольняли тогочасну владу. Така поведінка ледь не призвела до позбавлення братів волі. У лютому 1861 року генерал-ад'ютант князь Долгоруков пропонував тодішньому Міністру народної освіти Російської імперії відправити Тадея та Осипа Рильських на заслання до Казані, де брати «в обществе с русскими могли бы исправить свой образ мыслей» и не «внушать помещичьим крестьянам вредные мысли о равенстве и свободе» [4, с. 202].

Ще в молоді роки Тадей і його брат Юзеф (Осип) відмовилися від звичного для дворян способу життя та «...прийшли до усвідомлення своєї національної солідарності з місцевим українським населенням, і вважають його інтереси близькими своїм інтересам» [3, с. 99].

Середовищем однодумців Т. Рильського початку 60 рр. ХІХ ст. стали молоді люди, які сповідували життєве кредо: «православ'я – український

патріотизм – українське селянство»; за щирю повагу до цінностей демократичних верств українства їх було названо «хлопоманами» [1, с. 5].

Зі своїми побратимами – В. Антоновичем та Б. Познанським – молодий Тадей проголосив, що «майбутнє в цьому краї мусить належати українському народові», закликав своїх ополячених земляків «повернутися до тієї національності, за яку колись погинули їхні прадіди, або, в противному разі, виїхати звідси до суто польських земель» [2, с. 502], урочисто присягнув бути українцем. Ще на студентські роки припадають і початки усвідомленої фіксації уснословесного фольклорного матеріалу Т. Рильським. Записи гайдамацьких пісень, легенд, почутих від безпосередніх учасників народно-визвольного повстання, званого як Коліївщина, відбувалося під час університетських вакацій. Експедиції Правобережною Україною проходили часто спільно з В. Антоновичем, В. Василевським, О. Хойновським та ін. Фольклорист-початківець інтуїтивно відчував потребу в уподібненні пересічному землеробу. Так, для того щоб швидше налагодити контакт з потенційним респондентом, збирачі одягали штани з сірого солдатського сукна, сірі, як у селян, сюртуки. Така збирацька тактика немов нівелювала соціальну межу, яка ускладнювала комунікацію між фольклористом та респондентом. Як фольклорист-аналітик Т. Рильський зауважив на характерних регіональних топосах: так, обстежені ученим села Житомирщини зберегли велику кількість народних легенд та історичних пісень про гайдамаків, козаччину, про Семена Палія, Самуся, Іскру; популярним для різних фольклорних жанрів Поділля є легендарний образ Кармелюка; сюжети наративів про польських дівчат, яких силоміць місцеві поміщики продавали на Кавказ та на Донщину, частотні у фольклорному репертуарі сіл Чорнобильщини; для Київщини характерною була історична тематика про Нечая, Бондаренка; для Канівщини – про міфічного Вернигора тощо. Фольклорист звертає увагу: типовим для всього ареалу його польових спостережень є те, що топос «свобода» і топос «село» не лише синтаксично творять ланцюжкову сюжетну канву, а семантичне концептне поле – герой-селянин покликаний визволити рідну землю (топос села) і здобути волю своїм землякам (топос свободи).

Становлення Т. Рильського як фольклориста відбувалося і в рідній Романівці. За свідченнями односельців та приятелів ученого, він прагнув до максимального входження в романівську громаду, адекватизувався як актант цієї фольклорної групи. Упродовж двадцяти років Т. Рильський учителював у романівській школі, яку й заснував. Спостереження над дитячими ігровими практиками, осягнення основних засад народної педагогіки, збір дитячої народнопоетичної творчості та фіксування дитячої роліової доміанти в ритуальному досвіді романівчан – ось той набуток, який отримав уважний дослідник фольклорного текстотворення дитини.

У коментарі до праці «З правого берега Дніпра» Т. Рильський синтезує різноаспектну інформацію – політичну, історичну, економічну, соціальну, фольклорну. Такий комплекс знань про село уможливило вивчення цього феноме-

ну як топосу. Фактично, автор вибудовує підвалини системного вивчення сільського ареалу фольклорного текстотворення, який застосовуватиме у в наступних своїх працях і які згодом стануть методологічним інструментарієм для науковців Південно-західного відділу Російського географічного товариства для обстеження різних регіонів українських земель. Учений намагається не лише інформативно наповнити свої праці, що матиме для селянина прагматичну користь, він прагне досягнути світоглядну матрицю свого земляка, спосіб його думання, поведінкові стратегії, типологію характеру. Наслідком такого вивчення народної творчості у розмаїтті її проявів стали праці: «Декілька слів про дворян правого берега Дніпра» (1861), «Розповідь сучасника про пригоди з ним під час «Коліївщини» (1887), «Релігійні взаємини» (1888), «Сімейні стосунки» (1890), «Економічні відносини» (1903), «Про заробітки в Херсонській губернії, як і коли їх шукати та скільки коштує проїзд туди залізницею або

пароплавом» (1898–1899), «Про херсонські заробітки» (1904), «Сільські пригоди» (1905).

Народознавчі розвідки ученого були і залишилися своєрідним мірилом «українськості» читача. Для того, щоб пізнати українську душу і характер українця – треба вивчати Т. Рильського. Учений прозорливо передбачає згасання фольклористики, підміну глибинного прозирання в сутність народного культурного феномена позірним замилюванням зовнішньою принадою, формальним сприйняттям її як «празничної одяжки» (Т. Шевченко). На переконання Т. Рильського, лише українець, який усім серцем відчуває свій народ та вболіває за його культуру, є носієм чи адептом цієї культури, здатен подовжувати її вік, здатен адекватно її описувати та аналізувати. Сам же Т. Рильський виступає справжнім актантом фольклору села Романівки, ретранслятором головних фольклористичних мотивів села, ба більше, є справжнім поборником української народності, адептом української культури.

Список літератури:

1. Мицюк О. Українські хлопомани / О. Мицюк. – Чернівці, 1933. – 80 с.
2. Рильський Т. В житті ніколи неправді не служив / Упоряд. М.М. Рильський. Автор передм. та комент. Н.М. Пазяк. – Київ: Успіх і кар'єра, 2013. – 576 с.
3. Рильський Т.Р. Декілька слів про дворян з правого берега Дніпра / Т.Р. Рильський // Основа. – 1861. – № 6. – С. 99.
4. Салтовська Н.В. Спадкоємність традиції: від Тадея до Максима Рильського / Н.В. Салтовська. – Київ: Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка. – С. 201–206.

Белога Т.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ТОПОС «СЕЛО РОМАНОВКА» С ПОЗИЦИИ НАУЧНОЙ И ФОЛЬКЛОРНОЙ НАРРАЦИИ ТАДЕЯ РЫЛЬСКОГО

Аннотация

В статье автор характеризует среду становления фольклористических интересов Т. Рыльского. Внимание сосредотачивается на его личной нарративной компетентности как актанта фольклора села Романовка. Рыльский выступает фиксатором и ретранслятором народного творчества. Исследованы основы системного изучения сельского ареала фольклорного текстообразования. Рассмотрена категория «топос» как инструмент фольклорной коммуникации.

Ключевые слова: фольклор, топос, ретрансляция, семья Рыльских, село Романовка.

Beliuha T.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

TOPOS «SELO ROMANIVKA» FROM THE POSITION OF THE SCIENTIFIC AND FOLKLORE NARATION OF TADEY RYLSKY

Summary

The author of the article outlines the surrounding of the formation of folkloristic interests of T. Rylsky. Attention is focused on his personal narrative competence as an actant of folklore of the Romanivka village. Rylsky acts as a fixer and retransmitter of folk art. The foundations of the systematic study of the rural area of folklore text creation are investigated. The category "topos" as an instrument of folklore communication is considered.

Keywords: folklore, topos, retranslation, Rylsky family, Romanivka village.